

ÉRTEKEZÉSEK
A NYELV ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

VI. KÖTET. I. SZÁM. 1876.

A

LÁGY ASPIRATÁK KIEJTÉSÉRŐL

A

ZENDBEN.

DR. MAYR AURÉLTÓL.

— Ára 10 kr. —

BUDAPEST, 1876.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALÁBAN.

(AZ AKADÉMIA BÉRHÁZÁBAN).

É R T E K E Z É S E K

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

I. Szám. Solon adótörvényéről. Télfy Ivántól. 1867. 14 l.	Ára 10 kr.
II. Szám. Adalékok az attikai törvkönyvhöz. Télfy Ivántól. 1868. 16 l.	10 kr.
III. Szám. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l.	20 kr.
IV. Szám. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l.	10 kr.
V. Szám. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása Toldy Ferencztől. 1868. 15 l.	10 kr.
VI. Szám. A keleti török nyelvről. Vámbéry Armentől. 1868. 18 l.	10 kr.
VII. Szám. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l.	30 kr.
VIII. Szám. A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l.	60 kr.
IX. Szám. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen szindarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárája 1583-ból. — 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenczi Molnár Albert 1574—1633). Toldy Ferencztől. 1869. 176 l.	60 kr.
X. Szám. A magyar bővített mondat. Brassai Sámuelről. 1870. 46 l.	20 kr.
XI. Szám. Jelentés a felső-austriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l.	20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

I. Szám. A Konstantinápolyból legújabban érkezett négy Corvin-codexről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l.	10 kr.
II. Szám. A tragikai felfogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l.	20 kr.
III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Jannovics Gy. l. tagtól. 1870. 43 l.	20 kr.
IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Finaly Herik l. tagtól. 1870. 47 l.	20 kr.
V. Szám. Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. Télfy Iván lev. tagtól. 1870. 23 l.	20 kr.
VI. Szám. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy Antal l. tagtól. 1871. 33 l.	20 kr.
VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (I. Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő, mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárája 1582-ből. Második közlés IV. Egy XVI. századbeli növényteni névtár XVII. és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyarországon Besenyei előtt) Toldy Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l.	Ára 40 kr.

A

LÁGY ASPIRATÁK KIEJTÉSÉRŐL

A

Z E N D B E N.

D^r. MAYR AURÉLTOL.

BUDAPEST, 1876.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

Budapest, 1876. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben.

(Olvastatott a m. tud. Akadémia 1876. márcz. 13-ki ülésén.)

Bevezetés.

Hangtani szempontból a mássalhangzók a zajokhoz tartoznak. A szájüreg valamely helyén képzett zár vagy rés a hangszalagok periodicus rezgésétől független nesz, zaj (geräusch) képzésére szolgáltat alkalmat, s e szerint a mássalhangzók zár- (explosivae, momentanae, verschlusslaute) (*k, g, t, d, b, p*) és réshangokra (continuae, fricativae, engelaute) (*x, j, s, z, f, v*) oszlanak. A szerint, a mint a hangrés ki van tárva, vagy szűkítve, mely utóbbi esetben a hangszalagok is rezgésbe jönnek, hangtalan (tonlose) (*k, t, p, x, s, f*) s hangzatos (tönende) mássalhangzókat (*g, d, b, j, z, v*) különböztethetni meg. Ez utóbbiakhoz tartoznak a resonantes, (*n', n, m*) ám- bár nem önálló zajok (geräusche), hanem a különböző helyen elzárt szájcso s ezenfelül az orrüregnek az emberi szóval való együtthangzásán alapulnak. Az explosivae akár a zár képzése, akár annak megtörése folytán keletkezhetnek. A képzési táj (articulationsgebiet) illetőleg a szervek szerint, melyekkel a zár, illetőleg rés a szájban képeztetik: *p, t, k* avagy ajak, fog s torok betűket (labiales, dentales, gutturales) szokás megkülönböztetni. A *p, t, k* sorok e megnevezése különben csak is mint terminus technicus fogadható el. Az első sorban ugyanis a fogak is szerepelhetnek, (*p²*), a másodikban a cacuminales avagy cerebrales (*t³*) a fogak hozzájárulta nélkül képeztetnek, a toroknak pedig a zárképzésével nincs semmi köze. Közönségesen *2p, 4t* és *2k*-t különböztetni meg. Még fölemlitendők az *r*-hangok, melyek vagy a nyelv hegye vagy az inyvitorta rezgésén alapulnak. Közel állanak ezekhez

az *l*-hangok, melyeknél azonban a rés minden eddig említettől eltérően oldalvást s nem a fej közép síkjában képeztek. Végre a *h*-ról megjegyzendő, hogy a pusztá kilehellést (exspiratio) leginkább megközelíti; hangrésszűkülésnek mindazáltal itt épügy, mint a susogó hangnál van helye. (Legalább Czermak¹⁾ szerint, 100 oldal). Különben az indgerman nyelvekben általában csak is a légáramlat kiömlésén alapuló mássalhangzókat (exspiratae) ismerünk, inspiratae pedig nincsenek. Kettős mássalhangzó tán az *š* és *ž*, ha mindegyikök csakugyan két rés képzésétől tétéleztetik fel. Az eredeti indgerman *j* és *v* fölötté valószínűen oly értelemben diphthong (Brücke, VII. Abschnitt) hogy bennük vocalis és consonans együttes ejtésére akadunk. Bővebbet a consonantes geneticus felosztásáról Brücke, *Grundzüge der Physiologie*. Wien 1856. Czermak *Populäre physiologische Vorträge*. Wien 1869, 117—124. Max Müller *Lectures on the science of language* II. Lecture III. London 1871. és velős rövidséggel Friedrich Müller *Grundriss der Sprachwissenschaft* I. Band C) III. Phonologie II. Wien 1876. Scherer *zur Geschichte der deutschen Sprache* Berlin 1868, 39—45.

Már Franciscus Junius²⁾ (1589—1677) észlelte azt, hogy görög-latin *k*-nak *h* felel meg,³⁾ a mássalhangzók megfelelésében a törvényszerűséget pedig Lambert ten Kate (1674—1731) hangsúlyozta, ki a különböző német nyelvekben egymásnak megfelelő hangzókat és mássalhangzókat összeállítani meg is kísérlette,⁴⁾ de a törvény tulajdonképi felfedezője Rask volt⁵⁾ 1818-ban. Max Müller⁶⁾ úgy véli, hogy ő nevezte el e törvényt legelső Grimm törvénynek. Ugyancsak Jakob Grimm terjesztette ki figyelmét az ő felnémetben (althoch-

¹⁾ Purkiñe is a hangzatos betűkhöz sorolja a *h*-t. (Brücke 77). Másképp Brücke, ki nem is tekinti consonansnak 58, 84.

²⁾ N. M. Petersen különben azt állítja, hogy a némák változását (fralyd) Eric Pontoppidan († 1678) is észrevette). *Bidrag til d. dans ke Lit. Hist.* III. 48. 1.

³⁾ R. v. Raumer *Geschichte der germanischen Philologie vorzugsweise in Deutschland*, München 1870., 127 old.

⁴⁾ Raumer s. 143.

⁵⁾ *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske sprogs oprindelse*, 169. ff. 1. Bopp *vergleichende Grammatik* I.³ 119., u. Benfey *Geschichte der Sprachwissenschaft* München 1869. s. 435.

⁶⁾ *Lectures* II.⁶ 216.

deutsch) előforduló ilyenmő jelenségekre¹⁾ s pedig nyelvtana második kiadásában. Követték R. v. Raumer²⁾, Th. Jakob³⁾, Lottner⁴⁾, Grassmann⁵⁾, Scherer⁶⁾, Delbrück⁷⁾ ismét Scherer⁸⁾, Braune⁹⁾, Paul¹⁰⁾, Heinzel¹¹⁾.

A mássalhangzók sorában főleg az u. n. némák vonják magukra figyelmünket. Ezek a görögben π, β, φ ; z, γ, χ ; τ, δ, θ -val jelölvék, a gótlban pedig e jegyeknek f, p, b ; h, k, g ; th, t, d felelnek meg nagyjában. A törvényszerűség a mássalhangzók megfelelésében általában s a némák terén különösen sokáig nem lett felismerve, az pedig, mily hangérték illette meg a némák jelölésére használt jegyeket általában, az u. n. aspiratákat pedig különösen az mind az egyes nyelvek, mind az ősi indgerman nyelvre nézve kérdéses, s már eddig is számos vitára szolgáltatott alkalmat. Legnagyobb mérvben történt ez az u. n. lautverschiebung (permutation of mutes, lydfremskydning) terén, mely alatt a szónak jelenlegi (tulajdonképen szorosabb s specializált, de azért általánosan elfogadott) értelme szerint a német néma betűk egymáshozí viszonyainak törvényeit a különböző német nyelvekben, illetőleg azok tovafejlését, valamint viszonyukat a többi indgerman nyelvekben nekik megfelelő hangokhoz kell értenünk.

Kétségtelen, hogyha a mássalhangzók egymáshozí viszonyát, a törvényt, mely szerint egymásnak a különböző nyelvekben megfelelnek, kutatjuk, nem a hangjegyeket, vagy is az írást, hanem a jelölt hangokat, vagyis a kiejtést kell szemmel

¹⁾ *Deutsche Grammatik* I.² 1822. (A 3-ik kiadás Berlin 1870-ben) und *Geschichte der deutschen Sprache* 1848. 392. ff.

²⁾ *Über die Aspiration und die Lautverschiebung* 1837. (Gesammelte Schriften 1863., 1—104. und 368—404).

³⁾ *Beiträge zur deutschen Grammatik* 1843.

⁴⁾ *Kuhn Zschrift für vgl. Sprachforschung* XI. 161. ff. Berlin 1862.

⁵⁾ *Kuhn XII.* 81—139. Berlin 1863.

⁶⁾ *Z. G. D. S.* 63. ff.

⁷⁾ Höpfner u. Zacher *Zeitschrift für deutsche Philologie* Halle 1869.

⁸⁾ *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* XXI. 1870. 639. ff.

⁹⁾ *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache* v. Paul u. Braune. I. Halle 1874. 1—57., 513—527.

¹⁰⁾ Paul und Braune I. 147—202.

¹¹⁾ *Geschichte der niederfränkischen Geschäftssprache*, Paderborn 1874, 115—179. megbirálva Paul által a *Germaniában* XX. 85—94. Wien 1875.

tartanunk; miért is az írott jegyek a régi kiejtés meghatározásánál csakis a kiindulási pontot képezik. Épügy nem tekintetnek a mai kiejtést végleges bizonyítéknak arra, hogy ejtettek e hangok hajdan. Másrészt figyelembe veendő, hogy a végcél nem abba helyezendő, hogy p. o. meghatározottassék: mily német¹⁾ betűk felelnek meg bizonyos ind betűknek, hanem hogy kiderítessék: mily indgerman hangok változtak át. Hogy a mai vagy akár régi ind kiejtés nem szükségképen azonos az eredeti indgerman kiejtéssel, azt említeni sem kell. Együttal lehetséges az is, hogy az inductív módszer segélyével ugyan nem volna meghatározható az eredeti indgerman kiejtés, de mégis ki bírnök mutatni azt, hogy p. az alnémet és gót kiejtés feltételez bizonyos régibb kiejtést, melyre azt visszavinnünk lehet, avagy kell is. Végre azt is vivmánynak fogjuk tekinteni, ha ugyan positiv eredményhez nem juthatunk, de eddigi hypothesisok tarthatlanságát kitüntethetjük.

Az első kérdés, melyre végleges feleletet nem adhatunk, még az, vajjon eredetileg 3 vagy 4 néma betű létezett-e, más szóval: vajjon az indgerman nyelvek szétválása előtt volt-e már kemény, azaz hangtalan aspirata²⁾, illetőleg affricata. Szerencsére tekintettel a kérdéses aspiraták csekély számára e kérdés megoldása gyakorlati szempontból csekélyebb fontosságu.

A második kérdés az: vajjon milyen természetű volt eredetileg a néma betűk sorában a harmadik betű. Ascoli³⁾ és Curtius⁴⁾ az aspirata mellett nyilatkoznak. Ellenben Scherer⁵⁾ és utána Heinzel⁶⁾, sőt ujabban maga Brücke is⁷⁾ affri-

¹⁾ Azelőtt szokásos volt a gót betűk mai kiejtését a legrégibb német kiejtéssel minden hosszab inductio nélkül azonosítani. Hogy ez inductionál az összes német nyelvekre kell támaszkodni, az természetes.

²⁾ Kuhn *Zschrft* XII. 82—110. Grassmann *Über das Vorhandensein der harten und weichen Aspiraten vor der Sprachtrennung*. Nézetét osztja Scherer *Zschrft für öst. Gymn.* XXI. 642. Grimm a götögöt vette kiindulási pontul *Deutsche Gram.* I.³ 498. s így e kérdés fel nem merült.

³⁾ *Vorlesungen I.* Halle 1872, 118—144.

⁴⁾ *Grundzüge der griech. Etymologie*.⁴ 1873. s. 415. ff.

⁵⁾ *Z. G. D. S.* 46.

⁶⁾ *Geschichte der niederfränk. Geschäftssprache* s. 153.

⁷⁾ *Zschrft für öst. Gymn.* IX. 699.

catákat g^2y^2 , d^4z^4 , b^4v^4) vesznek fel. Azelőtt Brücke¹⁾ hangzatos réshangokban vélt megnyugodhatni, és miután eme feltevessel egyes nyelvek mai hangtűncménei megértésére be is érnénk, legalább is valószínű, hogy az eredeti affricaták igen korán s sok nyelvben ez alakulatot mutatták fel, de az aspiraták beosztása az u. n. sparçás, azaz érintés folytán létrejött hangok közé, kétségtelenné teszi azt, hogy e betűk kiejtésénél Indiában s pedig amaz időben, mikor a régi grammaticusok éltek, teljes zár csakugyan képeztetett.²⁾ Mig az ind grammaticusoknak közleményei a hangtalan aspiraták kiejtéséről, ezekre nézve körülbelül kétségtelenné teszi az affricata (k^2x^2 , t^4s^4 , p^4f^4) jelleget,³⁾ addig a megfelelő hangzatos betűk ugyanezen természete csakis fölőtte valószínű, ámbár ezen utóbbiak h -val történt kiejtését a fenforgó bizonyítékok alapján legalább a későbbi időre el nem vethetni. Az ind grammaticusok ugyanis nagyon helyesen nevezték el a réshangokat ūśmanās-nak (flatus) azaz leheleteknek, a melyekhez azonban a j és v -t akkori félhangzó természetüknél fogva nem sorolták; ha már most az aspiratákat sośman névvel jelölik, avagy kiejtésüket e szókkal ūśmanāca dvitīyena (spirantique secunda) írják le, nincs ok az ūśman-ban h -t keresni, midőn a sanskritban más ily hangok tényleg előkerülnek;⁴⁾ helyesebb

¹⁾ *Grundzüge der Physiol. der Sprachlaute* 85.

²⁾ M. Müller *Lectures* II.⁶ 165.

³⁾ M. Müller, *Survey of languages* XXXII.

⁴⁾ Ascoli *Vorles.* 124.

⁵⁾ M. Müller *Lectures* II.⁶ 164. Homályosan nyilatkoznak azon sanskrit grammaticusok, kik az aspirata kiejtés mellett fel szoktak hozni. M. Müller II. 165. Miután a h -t az indek a hangzatos betűkhöz sorolják, (minek nézetem szerint etymologikus oka is lehet) M. Müller ezt spiritus lenis-nek írja le, s ugyanerről vitatja, hogy a mai kiejtésben a mediaspiratákat követné, mire Brücke 84. felel. Ebből is kitűnik, mily bajos a hangzatos media után hangtalan h -ra azaz spiritus asper-re átmenni; de hogy ma tényleg úgy ejtenek, azt Brücke (*Berichte der Wiener Academie, phil. hist. Abt.* XXXI. 219—224.) mint állítani szokás, most sem ismeri el, ámbár a gh -nak vagy szótagválasztással $g-h$, vagy ghl -vali kiejtését constatalja. E kiejtés physiologice lehetséges, s ezzel a mediaspiratának (hangzó media + hangtalan h) csakis azért vitatott prioritása, mert lehetetlen s azért inkább feltehetni, hogy belőle lett az affricata mint megfordítva, szerencsére elesik; a Brücke által leírt aspirata kiejtés ugyancsak könnyebb az affricataénál.

itt is a homorganikus flatus-ra gondolni, már csak azért is, mivel a zendben a megfelelő betűk az önálló homorganicus flatus (lehelet) kiejtésével bírtak. Mindez azonban nem zárja ki azt, hogy az affricata kiejtés, ámbár a legrégibb, melyről a hagyomány útján tudomással bírunk, ne lehessen másodlagos, mely a történet előtti időkben más kiejtésből kifejlődött. E kiejtést pedig véleményem szerint az önálló hangzatos rés-hangban (tónende spirans) kell keresnünk. Meglehet, hogy e kiejtés sem az eredeti, de miután e felvétel segítségével a különböző nyelvek mássalhangzó-változási tüneteit meg lehet magyarázni, valószínűnek kell tartanunk, hogy az indgerman nyelvben egyszer e kiejtés általánosan divott — a mint az is bizonyos, hogy az inductio alapján az említett nál régibb kiejtéshez — ámbár lehetőségét nem tagadhatni — eljutni alig lehet.¹⁾

E bevezetés után térjünk át értekezésünk tulajdonképi tárgyára: a lágy aspiráták kiejtésére a zendben.

Vizsgáljuk mindenekelőtt a *gh*, *dh*, *w*-vel átirrt jegyek értékét. Spiranticus természetük mellett már Burnouf, Rask s valószínűleg az óvatos Justi is nyilatkoztak.²⁾

¹⁾ Scherer (*Ztschrift für öst. Gymn.* XXI. 659). kérdésesnek tartja, vajjon az eredeti indgerman aspiráták, nem voltak-e pusztán hangzatos spirantes mielőtt a mássalhangzó változási processuson átmentek. Curtius pedig (*Etymologie** 422*) szemben Ascolival, ki az olasz nyelvekre vonatkozólag hangtalan spiransokat vesz fel a szétválásuk előtti stadiumban (144. old.) beismeri azt, hogy hangzatos spiransokban, tekintettel a latinban beállott media-fejleményekre (*d z*-ből és *b v*-ből) inkább megbirna nyugodni. A *v*-nek *f*-fé változására nézve felhossa a régi semi-vocalis *v* ez átalakulását a régi ír nyelvben. A lehetőségéről, hogy a görögben ugyanez történetet az eredetileg hangzatos spiransokkal, azonban hallgat. V. ö. a makedon dialectben a hangtalan spiransok helyett előforduló hangzatos spiransokat. Mullach *Grammatik der griechischen Vulgarsprache* Berlin 1856. p. 15. Kuhn *Zschrft* XI. (306) azon nézetet vallja, hogy a media aspirata, az aspirationalis folyamának nem kezdetén, hanem végén jelentkezik. Ugyancsak a tenuis aspiratát (*kh*, *th*, *ph*) tekintti Sonne (I. *Charis* s *Rg Veda* I. 50. értekezéseit a *Zschrift für vgl. Sprachforschung* X—XIV. b.) indogermannak.

²⁾ Nyilatkozataikat közli von der Mühl »*Über die Aspiration der tenuis*«, — Leipzig 1875. 7—11. oldalon. L. különben a *Commentaire sur*

Az ajakbetűk sorában, nincs kétség, hogy *w*, mely a sanskrit *bh*-nak felel meg, tényleg mint hangzatos spirans ejtett ki.¹⁾ Kitűnik ez az írásból, melyben gyakran *w* kerül elő eredeti semivocalis *v* helyett, nevezetesen *th* és *dh* után²⁾ míg, másrészt *v* iratik *w* [*bh*] helyett.³⁾ Igaz, hogy a gāthākbán a közönséges *aiwi* mellett *aibi* (sanskrit *abhi*) kerül elő, hasonló-kép *garehām*, *hengrabem*, *maiho*, hol mindenütt *w*-t várnánk, de ámbár a gāthā-dialectus a közönséges zend dialectumnál ré-

le yaçna 52, 101—108, 130—131, 143—147. oldalait. (Paris, 1835); Rask *Ueber das Alter und die Echtheit der Zendsprache* übersetzt von v. d. Hagen p. 18. u. Justi *Handbuch der Zendsprache* (Leipzig 1864.) 361 u. 362 old.

¹⁾ Schleicher *Comp*³ §. 136. 3 Anm. nem találná indokolatlannak a *w*-t labial-aspiratának tekinteni. De ez ellen szól az is, hogy *w* *f* helyébe lép, vagyis a hangtalan spirans némelykor hangzatossá válik. Példákat Spiegel §. 42. u. 77. Vajjon *f* a *w* helyére lépett, mint Spiegel §. 40. e szóban *zafare* véli? Lepsius a *w*-nek *bh* kiejtése mellett azt hozta fel, hogy az epentheticus *i* csak explosivae elé lép, tehát a *w*-t is annak kell tekintennünk. (*Abhandlungen der Berliner Akademie* 1862. p. 361). Ez indok azonban elesik, miután az *i* nemcsak explosivae lép elé. Az *ř*-t Lepsius sem nézte explosivának (*kerenūši*) s tán az *n*-t sem számíthatta azok sorába, (*mainyu*, *bavainti de barenti*), hogy pedig *th* és *dh* nem jelöltek aspiratát s így explosivát, hanem szintén continuát, azt bizonyítja a jelen értekezés. (L. Spiegel §. 63. u. Schleicher *Comp*³ §. 26.) Különben a zend media aspirata spiranticus természetét physiologicus okokból már Arendt (*Phonetische Bemerkungen*, *Beiträge zur vgl. Sprachforschung* II. Berlin 1861. p. 429—447). a sanskrit aspiraták híres védője is vitatta s pedig Erdélyben. A németből vett analogiájával szemben Paul és Braune-nek értekezéseire (a *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache* I. Halle 1875-ben) utalok. Ujabb védőre akadtak az aspirata kiejtés Ascoliban *Studj Irāni* Articolo primo (Estratto delle Memorie del Reale Istituto Lombardo Vol. X, I. d. s. III.) kinek dolgozatát azonban csak a *Zschrift für vgl. Sprachforschung* XVII-ben (1868.) közlöttekből (135—142) ismerem. Ő az aspiraták e jellegét a palaeoeranra nézve az ujabb eran nyelvekből törekszik bizonyítani.

²⁾ Schleicher, *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* §. 136. 3. Spiegel, *Grammatik der altbaktrischen Sprache*. Leipzig 1867. §. 75. Anm. 2.

³⁾ Pl. *gadha-va* $\sqrt{bhar}$; — *vjo* = *wjo* a dat. pl. ban [*-bhjas*], *vē* = *wē* a dual. dat. abl. ban Spiegel §. 77. E felcserélés oka abban fekszik hogy az eredeti *v* lassanként elveszítette semivocalis jellegét s spiranssá lön. Ha ez esetek ragai rendesen már — *hjo* és — *hja*-ra végződnek, meg kell emlékeznünk arról, hogy előttük a *tō* véghangzója általán oly alakat tüntet fel, mint ha a szó végén állana. (V. ö. pl. a *-t* re végződő töket Spiegel §. 38.)

gibb, ez emlékek jelenlegi írása épen nem mérvadó. Így tudjuk, hogy a *j* és *v* mint semivocales ejtettek,¹⁾ de azért a *hv* *q*-val íratik, ámbár *hu*-t olvastak; a *v* *th* után *w*-vel jelöltetik daczára annak, hogy a személyes névmás alakjaiban a gáthák idejében a *v* szótagként számíttatott; (*thwa*, *thwām*, *thwōi*, *thwé*, *thwahmāt*) sőt a későbbi kiejtéshez képest *zbaǰā*, *ǰpēñcā* *aǰpēñcā* íratik dacára annak, hogy *zuaǰā*-t stb. kell olvasnunk²⁾). Azon, hogy az áriai $\sqrt{hu} + \bar{a}$ gyökkel (ind *hva*) gyökkel van dolgunk, nem kételkedik senki, a *b* szemben az indgerman *v*-vel, tehát későbbi fejlemény épugy mint e szókban $\sqrt{zbar}$, ind. *hvar*, *tbiš*, ind. $\sqrt{dviš}$, (mi helyett a gáthák *t* irnak, s *dviš* -t olvasnak³⁾) *bis* *bitja* régi persa *duvitiǰa*, ind *dvitīya*.⁴⁾ Ugyancsak ujnak kell tekintenünk az eredeti *v*-nek *p*-vé váltát *ǰ* után⁵⁾ pl. *vīcpa* ind *vicva* de még *vīžvañca*⁶⁾, ind *vičvāñc*. Az iránylat a *w*-t *b*-vé változtatni, tehát uj, mert még az eredeti semivocalis *v*-nek spiranssá váltta után is fenn volt, s tényleg hatott; téves tehát szemben a verstan segítségével kimutatható *b* vagy *p* vagy *w*-nek irt régi *v*-kel azt állítani, hogy a *w* a *b*-ből lett mindannyiszor s e tekintetben a gáthák a fenebbiekben kellő színbe állított tekintélye mellett a régi persára⁷⁾ hivatkozni, melyben a *b* és *bh*-nak, tehát a zend *b* és *w*-nek mindig *b* felel meg. Azért, hogy a régi persa írás csak mediákat ismer, épugy mint a sláv-litván nyelv, még nem lehet helyesen következtetni azt, hogy a zendben minden *w* *b*-ből lett (s így hasonlókép minden *gh*, *g*-ből minden *dh* *d*-ből)

¹⁾ Mayr, *Resultate der Silbenzählung aus den vier ersten gāthās*. Wien 1871. 6 old.

²⁾ Mayr 32.

³⁾ *daibiš* egy szótagnak számít. Mayr 28.

⁴⁾ Schleicher *Comp*³ §. 136. Spiegel §. 43. A persa írás is bizonyíték a semivocalicus kiejtés mellett *p. aniya* z. *anya* — *haruwa* z. *haurva*, ind *sarva* Spiegel §. 45.

⁵⁾ Spiegel §. 73.

⁶⁾ y. 10. 29; Justi *Handbuch der Zendsprache* Leipzig 1864. Spiegel szerint §. 77 a *p* lágyult *v*-vé!

⁷⁾ Spiegel id. munkájában 396. Arendt *Beiträge* II. 442. szintén azt állítja hogy media és spirans a zendben *csak*is phoneticus okokkal bír, mi nem zárja ki azt, hogy a 441. oldalon oda nyilatkozzék, hogy a zend spiransai *nagy*részt historicus alappal nem bírnak s tisztán phoneticus indokoknak köszönik létüket.

még akkor sem, ha valaki arról, hogy a zend terén *w*-ból lett *h*-k kimutathatók, nem bir tudomással, mert a többi indgerman nyelvek tényleg birnak ily hangzatos spiransokkal; meg is maradtak a nasales, spirantes és *r* előtt, valamint magánhangzók közt¹⁾, míg másrészt az eredeti mediák ily körülmények közt hangzatos spiransokká lettek nagyrészt;²⁾ megfordítva pedig a hangzatos spiransok a szó elején általán mediákká lettek.³⁾ Bizonyos kiegyenlítés állott be a könnyebb kiejtés kedvéért, mint az a gótban is történt, ámbár sokkal később s függetlenül, miután itt media és spirans (helyesebben hangzatos és hangtalan spirans) spirans és tenuisből lettek. De azt lehetne állítani, hogy dacára a már kimutatott *lehetőségnek*, hogy a jelenlegi resultatumok, (alakulatok), melyekkel szemben állunk, egy kiegyenlítési processusra vezethetők vissza — melynek egykori léte különben nemcsak indokoltan vétethetik fel a tünemények magyarázatára, hanem ujjal mutathatunk rá mint folyamban levőre — mégis nem lehetetlen, hogy *tényleg* a zend és persa együttesen változtatták át a hangzatos spiransokat mediákká, épügy mint a szláv és litván — csakhogy e (t. i. erán) testvérnnyelvek elseje t. i. a zend hangzatos spiransokat ujónnan fejlesztett. De ez hihetetlen, mert az erán ág a palatalisokban (értsd az ujabbakat *tš* és *dž*-t) megegyezik a sanskrittal⁴⁾, ámbár ezeket csakis közös áriai special fejleménynek lehet tekintenünk, de mi több — mind a persa, mind a zend ismer hangtalan spiransokat; hogy pedig *kh*, *th*, *f* a zendben csak részben új fejlemény (vagy mint Spiegel mondja secundär) részben pedig sanskrit *kh*, *th*, *ph*-nak felel meg, azt — (ámbár azért nem nevezném vele primärnek) maga Spiegel is elismeri⁵⁾; e hangtalan spi-

1) Schleicher *Comp.* §. 139. 2. v. ö. Spiegel §. 74. p. *gharema* és *garema*, *āghairyāt*, *daregha*, *dadhāiti*, *jūidhyēiti*, *madhu*, *garewa*, *bawrare*, *aiwi*.

2) Hogy a zendben még találni *g*-t s *d*-t, hol a hangtörvények szerint *gh* és *dh*-nek kellene állani, azt Spiegel is elismeri. §. 31. és §. 37. ann. v. ö. u. o. *gāthādialekt* §. 9. p. *aogare*, *aogazdaçtema*, *yazamaidē*, *vaðare*, *khshudra* stb.

3) Megőriztetett a *w* az összetételben p. *gadhavara* avagy kettőzött alakokban p. *bawrare*, ind *babhrus*.

4) Spiegel §. 32.

5) §§. 29., 35., 40.

ransok pedig nagyrészen mindenestre (még akkor is ha e spiransokat csekély számú szókban a közös indgerman nyelv számára is elfogadnók, mint Grassmann) csak áriai téren fejlődtek. Miből következik, hogy az áriai nyelvekben számos tenuis lett (valószínűleg az affricata útján) spiranssá; a processus azonban az erán nyelvekben azoknak a sanskrittől elválása után is folyamban maradt, s így fel nem tehetni, hogy ugyanezen időben egy ellenkező áramlat a hangzatos spiransokat mediákká változtatta volna. Az iránylat, mely a zárhangokat réshangokká változtatta a zendben, annak a persától elválása után is fenmaradt, meg is támadta a continuac előtt avagy magánhangzók közt álló mediákat, s átváltoztatta azokat is tartós hangokká, ellenben a hangzatos spiransoknak pillanatnyi hangokká változta a persában s zendben később egymástól független állott be, mert ha a zend és persa osztja a sanskrittal a palatal hangokat s hangtalan spiransokat, melyek mindketten csak is az áriai közösségben fejlődtek, a zend pedig azonfelül a hangzatos spiransokat bizonyos positionokban még feltünteti, ez utóbbiakról is méltán feltehetjük, hogy a közös áriai korszakból vették át, s így direct utódai az erekeit indgerman hangzatos spiransoknak. Mi már most Spiegel azon érvét illeti, hogy a hangzatos spiransoknak megjelölésére használt jegyek secundär fejlemények¹⁾, a mennyiben az eredeti tenuesből lettek, az által, hogy azokhoz alul egy vonás hozzá jön függesztve, miből következnek, hogy maguk e hangok is hiányoztak az előtt²⁾ — azt feleljük, hogy ugyanezen érv ép oly joggal fel volna hozható a hangtalan spiransok ellen, melyeket maga Spiegel is némely szókban elsőlegeseznek elismer, holott mint maga u. a. §-ban mondja, a megjelölésükre használt jegyek szintén a tenuesből lettek átalakítva, egy felfelé irányzott vonás hozzá függesztésével — de szerintünk e körülmény csak is arra mutat, hogy az írók egy adott abc-vel álltak szemben, melyet a megoldandó feladathoz képest megbővítettek. Nincs ok az említett palaeograficus jelenségből azt következtetni, hogy az Avesta azelőtt más kevesebb jegyre szorító abc-vel íratott, de feltéve,

¹⁾ Spiegel §. 6.

²⁾ Spiegel u. o. Schlussbemerck. 392. old.

hogy ez így is lett volna, az írásnak tökéletlensége¹⁾ itt ép oly kevésbé bizonyítana a hangok hiánya mellett mint akár a régi umbriai írásban hiányzó hangjegyek nem eshetnek latba az újabb umbriaiban tényleg meg is jelölt s a többi olasz nyelvekkel megegyező mediák eredetisége ellen.

Áttérünk a fogbetűkre. A közönségesen *dh*-vel átírt jeggyel jelölt mássalhangzó réshang természetét méltán következtethetni abból, hogy más betűvel szokott felcseréltetni, melynek spirans természete majdnem kétségen fölüli, míg ama feltevés, hogy aspirata, teljesen ki van zárva. Ismeretes ugyanis, hogy a guttural zárhangok régibb s újabb időkben dentalis affricatákká és spiransokká váltak. Újabban történt ez a román és szláv nyelvek terén, s ide sorolhatni a specialis áriai téren fejlődött palatalisokat is. E tünetény megmagyarázására rendszeren egy parasiticus *j* feltevéséhez²⁾ szokás nyulni s fölötte valószínű, a mennyiben részben a történeti nyelvészet adataival is támogattatik, sőt mondhatnám, physiologice csak is azon fejlődés-folyam indokolt, mely szerint a *j* dentalis spiranssá válik először³⁾, a guttural hang pedig csak később lesz dental zárhanggá, míg végre egyszerűsítés folytán a dental-affricatából csakis a hangtalan illetőleg hangzatos spirans — a szerint, hogy a kiindulási pont *k* vagy *g*⁴⁾ volt — marad meg. De ez újabb fejleményeken kívül az áriai s litván-szláv nyelvekben találni közös dentalspiransokat, tehát guttural zárhangokat az ez irányban átváltozás végső stadiumában, melyek régisége mellett, mind a közösség mind a fejlődés végső stadiuma bizonyít mindenestre, akár hogy e közösségnek okát az említett nyelvek szorosabb rokonságában, hely-

¹⁾ Az újabb runa futhark (abc) szintén nélkülözi a *d* és *g*-t, míg a régibb e hangok megjelölésére a *th* és *k*-ből alakított külön jegyekkel bír. L. »Wimmer, *Runeskrifternes, Oprindelse og Udvikling i Norden*» az *Arbogter for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1874. évi kötetének 1. és 2. füzetében.

²⁾ Ascoli Vorlesungen.

³⁾ Ascoli *Vorlesungen* 39. és 168. és Johannes Schmidt a *Beiträge zur vgl. Sprachforschung* VI. 144. old.

⁴⁾ Hogy a sanskritban is régibb s újabb *j* (*ḍ*)-t különböztethetni meg, behatárolja Ascoli 4-dik felolv. Vele megegyezik Schmidt »*Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen*» Weimar 1872. 11*).

beli közelségében keressük¹⁾, akár, hogy e tüneményt kétféle²⁾ *k-t g* fölvételével s pedig már az eredeti, indgerman nyelvben — törekedjünk megmagyarázni. Mellesleg említem, hogy ez utóbbi esetben e különféleséget minden indgerman nyelvnek kellene visszatükröznie, s hogy véleményem szerint ez a tények által illusztráltatik is, csak hogy a *g*-re vonatkozólag az adatok nincsenek még úgy összeállítva, mint az a kétféle *k*-re nézve történt. A zendben e történet előtti gutturalisok *ç*-vel illetőleg *z* és *ž*-vel képviselvék. A *ç*-re nézve feltűnő azon körülmény, hogy az írásban *t + s* és *d + s* helyett használtatik³⁾, miből arra lehetne következtetni, hogy e jegy valamikor affricatát jelölt, tehát még az írás behozatala idejében — s hogy e megjelölés-mód, mint *historicus* később az *assimilatio* beállta után is (*ts* illetőleg *ds*, *ss* s végre *s*-sé lön) fenmaradt; mert hogy a *ç* később mint spirans ejtetett, az kitűnik abból, hogy mássalhangzók előtt gyakran indgerman *s* helyett is íratik⁴⁾; továbbá hogy előtte ép úgy, mint *th*, *f*, *h* és *z* előtt az *a + n* *ā*-vá (nasalis vocalissá) válik⁵⁾, miből e hangok egyenlő természete következtethető. Mintán az ismert hangok köztök spiransok világos, hogy a többi is az. A *ç* spiranticus természete mellett különben váltakozása *z*-vel is fel volna hozható⁶⁾. Ha már most a kéziratokban a *th*-val átírt mássalhangzó némelykor *ç*-vel íratik⁷⁾, kitűnik, hogy a zend *th* nem lehetett aspirata⁸⁾, hanem spirans vagy legfőlebb affricata, mi

¹⁾ Schmidt e. m. 10.

²⁾ Fick »Die ehemalige Spracheinheit der Indgermanen Europas.« Göttingen 1873. I. és II. czikk.

³⁾ Schleicher (*Comp*³ §. 139. *dreyvaçū*, *daçva*, *maçja*. A dentales előtti dissimilatio esetében ez lép *t*, *z* pedig *d* helyébe. Schleicher *Comp*³ §. 139. 3. V. ö. a *z* fellépését a nordban Wimmer *Formnordisk Formlära* Lund. 1874. §. 5. 6) Anm.

⁴⁾ *çtā*, *çtu*, *haçta*. Spiegel §. 46.

⁵⁾ Schleicher *Comp*³ §. 137. 1 másod. bek. *māthra*, *vyāçca*, *āzō*, *zāhyamna*, *jāfna*.

⁶⁾ *çyāç*, *yaçna* *çmiz* *maçman*; míg a *z* nasalisok előtt *ç*-vé addig *t* előtt *s*-sé válik p. *varsta* *çverez*, *yasta* *çyāç*. A *ç* *z* váltára nézve l. Spiegel §. 77. *azdelis açtan* mellett és §. 83. az összetételben: *ravazdām*, *aogazdaçtema*; ez esetekben tulajdonképp indgerman *s* változott át *z*-vé. A dentales dissimilatiojára nézve l. Spiegel §. 73. anm. 2. is.

⁷⁾ Spiegel §. 35. *çwarsta* és megfordítva *jathaiti*.

⁸⁾ Schleicher *Comp*³ §. 16.

ellen azonban az *an* *ā*-vá történt változása szól. De a *th*-nak spirans volta mellett bizonyít az is, hogy a kérdéses *dh* helyébe is lép¹⁾, feltéve, hogy a *dh*-ról ki lehet mutatni, hogy a *th*-tól csak is a zöngés (emberi szó) hozzájárulta által különbözik. A *dh* e hangzatos spirans természete pedig szükségképi folyománya annak, hogy némelykor a gutturalis zárhangból fejlődött *z* jegyével iratik²⁾. További bizonyítékát annak, hogy a *dh* spirans képezik a *khdh* és *fdh* csoportok p. *ukhdha*, *trāfdhō*, melyekben Spiegel §. 75. kettős aspiratát lát, mit sem törődvén e csoportnak ily módoni kiejtethetlenségével. Véleményem szerint a zárhang (*k* vagy *p*) itt a *t* előtt réshanggá vált ép úgy mint a nordban, tehát *ukhta* és **tafta* (mit Justi mint tényleges alakot közöl) és assimilatio folytán vált most a második zárhang is réshanggá, csak hogy e fejleményt csak azon stadiumban ismerjük, midőn a második réshang már hangzatossá vált. (Spiegel §. 77.) A *p*-nek egykori *f*-fő váltá mellett szól különben a *k*-val parallel változása *s* előtt: *vāks*, *kerefs* Schleicher §. 140. 2. Valamint a nordban a *ht* *tt*-vé lett, az *ft* pedig *pt*-vé, épugy történt másrészt a zendben p. *qapta*

¹⁾ Spiegel §. 35. Anm. 1 és Schleicher §. 134. 2 §. 135. 2. p. *vī-*
huši *√vid*, *dathaitē* *√dhā*. A szó végén *s* némelykor elején (*tbīš* etc. Schleicher §. 133. 2) előforduló pontozott *t* is valószínűleg spirans volt. E mellett szól — azonkívül hogy a *t* a szó végén a persában elesik (Schleicher §. 140.) — az, hogy a zend a szó végén nem tűr más consonanst, mint nasalist vagy *s*, *ç*, *t-t* azaz spiranst, (Schleicher *Comp*³ §. 140.) továbbá azon körülmény, hogy a *t* helyett, ha előbe vagy utána tett szótagok következtében a szó közepébe kerül (Spiegel §. 38. *nūt naēdha*) *dh* a gáthákban pedig két esetben *th* iratik. (Spiegel 347. old.) A *th* e váltakozása *dh* val szintén bizonyít, az utóbbinak réshang természete mellett. A *t* spirantikus természetét különben már Lepsius is vitatta *Abhandlungen der Berliner Akademie* 1862. p. 356, csakhogy ő *θ*-t és *δ*-t vesz fel, (*θkaēša* de *δbiš*) de kétségtelen, hogy a két jegy, mely felváltva használtatik, csak is kalligraphice különbözik egymástól.

²⁾ *yēzi*, ind: *yadī* Spiegel §. 49. *guz*, ind: *gudh* Schleicher *Comp*³ 187. u. Justi *Handbuch der Zendsprache* szerint; ép úgy magyarázandó *vaz* (y. 52. 5.) *vad* mellett *√vadh* Fick. I. 3. 418. v. ö. Spiegel *G. D.* §. 11. — de e *dh* ép úgy válik *ç*-vé nasalis előtt mint a *z* e szóban *aēçma* ind: *ilhma*. Spiegel §. 71. I. *yaçna*, *maecman*, *√yaz* *√miz*. V. ö. zendp. Gl. *gudhra* (rejtett) ó persa *gud* Fick I.³ 315. és *dhadhanha* (the backside) *z. zadanh* ind *√had* *χέζω* Fick. I.³ 464.

$\sqrt{qap}$, de hasonlóképp *gerepta* $\sqrt{garew}$ -ből, mely utóbbi esetben kétségtelenül réshangból lett a *p*.

Kérdés, hogy e fejtegetésünk megerősített-e a régi persa által vagy sem. Ismeretes, hogy e nyelvben a *ç* és *z* ugyan előfordul, de szó elején s önhangzók közt, helyükbe *th*¹⁾ és *d*²⁾ lép, tehát ugyanazon jegyek melyek a hangtalan dental spirans vagy affricata és a hangzatos dental zárhangnak kifejezésére szolgálnak. Véleményem szerint ez adatok következőleg nyerhetnek megoldást. Közelebb fekvőnek látszik ugyan azon feltevés, hogy a dentalis tenuis a régi persában egyes szókban csak is affricatává vált még, mint azt a sanskritra nézve a grammatikusok constatálják ugyanazon hangoknál, — a guttural *k*-ből fejlődött; hangtalan dental affricata azonban e természetét csak is a zárhangnak kedvező posíciókban, az az a szó elején s önhangzók közt őrizte meg, különben pedig spiranssá lett, mely utóbbi esetben *ç*-vel iratik³⁾; avagy ellenkezőleg, ha a guttural tenuisből fejlődött hang spirantikus természetéből akarunk kiindulni — s e mellett szólnak a többi nyelvek, de a persának a spiranst üldöző jellege is — azt kell constatálnunk, hogy a hangtalan guttural zárhangból lett dental spirans e természetét szó elején és önhangzók közt elveszítette, a mennyiben affricatává vált; hogy pedig a *th*-ben nem pusztán másképp ejtett *s*-t (*s'*) akarunk a persában felismerni, ennek oka a hangzatos guttural zárhangból fejlődött dental spirans *z*-nek változásában fellelhető, mely ugyanazon esetekben, melyekben a *ç* *th*-vá vált, *d*-vé az az zárhanggá lön, a *ç* és *z*-re nézve pedig a parallel átváltozás valószínű. A *z*-nek ez átváltozása zárhanggá, mely kizárólag persa — új bizonyíték a mellett, hogy csak is persa téren történt az, — a zendben *dh*-val átírt — régi dental réshangnak mediává változása. A lehetőség, hogy a persa tán az eredetibbet őrizte meg, a mennyiben a *gj* *dj*-vé⁴⁾ vált volna

1) Spiegel §. 46.

2) Spiegel §. 1. u. 49. *çañh*, *çaredha*, *vîç*; *zaçta*, *azem*, *yezi*; *thah*, *tharda*, *vîth*; *daçta*, *adam*, *yadiy*.

3) A persa *ç* indgerman *s* helyett, bizonyíték a mellett hogy a *ç* spirans *p*. *daçta*, *inā hasta*.

4) Hogy a *dj* lett volna a *gj*-nek *dž* változásánál a természetes közbenső lépcső mint Kulm *Beiträge zur Pāli Grammatik* 36. állítja és

s a persában a szó elején s önhangzók közt csak is a *j* esett volna el, ki van zárva; mert először a gutturalis ez átváltozási folyama mellett sehol sem találni historicus bizonyítékot, eltekintve physiologicus lehetetlen-égétől s másodsor, mert ép e *z-k* egy az indgerman nyelvek terén beállott régibb palatalizálódás eredményei, mi mellett közösségük s utolsó stadiumuk egyaránt bizonyít, miért is concedálván az említett lehetőséget, t. i. a *gj*-nek *dj*-vé váltát, még is a persa csak *z*-re talált volna.

A *kh* réshang természete abból következik, hogy ép ott kerül elő a zárhang helyett, hol általán réshangok lépnek a zárhangok helyére¹⁾, tovább abból, hogy némelykor pusztá *h*-vá vált.²⁾ Azon tény, hogy helyét némelykor *gh* foglalja el³⁾, arra enged következtetnünk, hogy ez utóbbinak is réshang természete volt. Hogy pedig az így (*gh*)átírt jegy spiranst jelöl, kitűnik abból is, hogy a gáthák ha *g* + *h*-t akarnak írni, ezt a megfelelő két jeggyel teszik⁴⁾ s épen nem alkalmazzák az

Curtius⁴ 657. a *ζ*-nek *γ*-ből fejlődésénél (p. ῥέζω boeot. ῥέζδω) is felveszi (»die gutturale media sprang zunächst in die dentale um«) azt tagadom. Előfordul, hogy a spiransok lépnek egymás helyébe, de mediáknál ez ismeretlen tünemény. A *ž*, mint ismeretes — valóságos kettős mássalhangzó, melynél két rés képeztetik, az egyik a *z*, a másik pedig a *j* számára, miért is a *ž* a *j*-hez közel áll; a gutturalis zárhang dentalissá változása pedig assimilatio. Ezek szerint tehát a páli terén is kérdésesnek tartjuk, hogy a palatalis helyébe lépő dentalis a palatalisnak régibb *dy* alakulatából fejlődött (p. *digacchā* sanskr. *jighatsā*) daczára annak, hogy a páliban a *dy dhy* sokszor válik *jj*-vé. Az eredeti *d* + *y*-nek palatallá az *dž*-vé váltára a zendben nincs példa, de a sanskritban is ritka p. *jihvā* r. l. *dingua*; *jihma* δορυμός *jyut*, *dyut* mellett, ép ugy a régi szlávban (p. *žega*, *žeshi*, — de *degu degti*) s a litvánban (p. *džustu*, *džuti* száradni v. ő. *daŭo* ind *du*).

¹⁾ *ukhda trāzfilhō* Spiegel §. 75. Schleicher §. 139., §. 2. *vākhs kerefs* §. 140. és nasalisok előtt Spiegel §. 71. *khn*, *ghn*, *thn*, *fn*.

²⁾ *vahma*, *vahmya* de *vākhs* Schleicher §. 139.

³⁾ p. *vaghdhanem* Spiegel §. 70. 2.

⁴⁾ *čēñg-hā*, (*čēñha* tan); *meñg-hai* aor. conj. 1. sg. szemben *méñhi*-vel, aor. ind 1. sg. med. (Spiegel G. D. 11.) *√man*; és az abl sg. *cyañg-hat* *√ci* névmásból (Spiegel G. D. 51.) ámbár *sy*-nek a zendben rendszeren *ñh* felel meg. Megjegyzendőnek tartom, hogy a Lepsius által (»Über das ursprüngliche Zendalphabet« *Abhandlungen der Berliner Akademie*. v. J. 1862.) közlött 5 zend alphabet közül 4 a jelenleg közönségesen *g* és *gh*-val átírt jegyeken kívül, melyeket ő *g* és *γ*-vel (a *γ* hangzatos spiranst

állítólagos *gh*-t. Különben a guttural sor *e* hangjának mi-volta mellett szól a *w* és *dh* kétségtelen spiranticus természetű s a sanskrit, melyben igen sok guttural spirans már rég pusztá *h*vá vált.

---

jelöl) ír át, még egy harmadik jegy fordul elő, mely Burnouf sz-rint (*Commentaire sur le yaçna* Paris 1835. p. CII.) csak egy kéziratban (no. 3. Suppl.) találhatók s itt *gh*-val váltakozik. Lepsius a sanskrit parallele kedvéért (318) úgy véli, hogy *e* jegy a *gh* kifejezésére szolgált, s *e* véleményét azzal is támogatja, hogy a zend *dh*-t s *bh*-t is ismer; ő t. i. a közönségesen *dh* és *w*-vel átírt jegyek *aspirata* kiejtése mellett nyilatkozik (l. a *dh*-ra nézve 319, 355, a *w*-re 361.) ámbár von der Mühl *Über die Aspiration der tenuis vor nasalen und liquidis im zend und im griechischen*. Leipzig 1875. előttem ismeretlen módon azon meggyőződéshez jut, hogy Lepsius értekezéséből a kérdéses aspiraták *spiranticus* volta kétségtelenül kiviláglik (12). El kell ismernem, hogy Lepsius *gh*-ja a *g* és *γ* jegyétől éppen nem különbözik pusztán kalligraphice, de a mellett, hogy *e* jegy nem jelölt külön hangot (laut) szól, hogy csak egy kéziratban, s itt is csak sporadice kerül elő, továbbá azon körülmény, hogy (Lepsius 343.) a pehlevi-kéziratokban ép úgy, mint a 2 pehlevi alphabetben *e* jegy hiányzik, míg a pehlevi pénzek legendáiban, valamint az első (Kr. u. 226—651) úgy a második korszakban (Kr. u. körülbelül 700-ig) *y* kifejezésére szolgál. L. Mordtman »*Erklärung der Münzen mit Pehlevi-legenden Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* VIII. (1—194). az V. táblát. Mellesleg mondva két jegy (*p*. a görögben 2 *s*) éppen nem bizonyít szükségkép 2 hang mellett. (V. ö. a šemi eredetű alphabet 3 *s* betűjét, szemben a görög nyelv szükségletével).

VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésök módjairól. Gr. Kuun Géza lev. tagtól. 1872. 59 l.	Ára 20 kr.
IX. Szám. Magyar szófejtegetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l.	10 kr.
X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor l. tagtól. 1872. 114 l.	30 kr.
XI. Szám. A defterekről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l.	20 kr.
XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev. tagtól. 1872. 13 l.	10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

I. Szám. Commentator commentatus. Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázóit után. Brassai Sámuel r. tagtól. 1872. 109 l.	40 kr.
II. Szám. Apáczai Cseri János Barczai Ákos fejedelemez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
III. Szám. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imret. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l.	20 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd Engel József felett. Finály Henrik l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VI. Szám. A finn költészetéről. tekintettel a magyar ősköltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l.	40 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l.	10 kr.
VIII. Szám. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól 1873. 64 l.	30 kr.
IX. Szám. Emlékbeszéd Grimm Jakáb felett. Riedl Szende l. tagtól 1873. 12. l.	10 kr.
X. Szám. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kuun Géza l. tagtól. 1873. 52 l.	20 kr.
XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól 51 l.	20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálinth Gábor. jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melleklet öt khálmik dana hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak mive.ése hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól 1874. 182. l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről. tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.

VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanférflak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	Ára 15 kr.
VII. Szám. Az új szókról. Fogarasi János r. tagtól	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthologia. Toldy Ferencz r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-esigékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészkező hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangsúlyról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és angyelvűjtés. Ballagi Mórr. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly r. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	20 kr.
VII. Szám. Aeschylus. Telfy Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.
VIII. Szám. A mutató névmás hibás használata. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1876. 15 l.	10 kr.
IX. Szám. Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. Imre Sándor l. tagtól 1876. 97. l.	60 kr.
X. Szám. Bérczy Károly emlékezete. Arany László l. tagtól	10 kr.

A HELYES MAGYARSÁG ELVEI.

IRTA

PONORI TEWREWK EMIL.

TARTALMA:

I. A nyelv mivoltáról. II. Nyelvünk viszontagságáról. III. Idegen szavaink. IV. Nyelvérzék és népetymologia. V. Purismus. VI. Neologismus. VII. Mondattan. VIII. A fordításról. IX. A helyes magyarság elvei.

Ára 50 kr.

A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata,

tekintettel

az újítás helyes módjára.

Irta

Imre Sándor,

a magyar tud. Akadémia l. tagja.

TARTALOM:

Bevezetés. — I. Hangtani újítások. — II. Szóragozás. — III. Szóképzés. — IV. Szófüzés. — V. Stíl.

Ára 1 frt.